

İstanbul ve Kentsel Saçaklanma

Aysegül Kanbak*

Özet

Ülkemizin en önemli kentlerinden biri olan İstanbul, tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çekmiştir. Göç ve sanayileşme iki bağlantılı kavram olup, genellikle İstanbul'un gelişimini açıklamak için kullanılmaktadır. Nüfus baskısı, kentin dışına doğru yönelen yerleşmeleri ortaya çıkarmıştır. Kentsel saçaklanma, kentlerin hızlı büyümesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma İstanbul'un kentsel saçaklanmasını tartışmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen nüfus, sanayi ve tarım sayımlarına ait veriler kullanılmıştır. Bu veriler üzerinden İstanbul, Kocaeli ve Tekirdağ illerindeki kentsel değişimler gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kentsel Saçaklanma, Sanayileşme.

The Urban Sprawl of İstanbul in The East and West Periphery

Abstract

İstanbul, one of the most important cities in our country, has attracted a great deal of attention over its history. Migration and industrialization are two interrelated concepts and these concepts are used to explain the development of İstanbul. The population pressure caused settlements that have built up in the rural areas. Urban sprawl has arisen a result of rapid growth of the cities. This study intends to discuss the urban sprawl of İstanbul. It uses the data of the population, agriculture and industry which was obtained from the Turkish Statistical Institute. On the basis of these data, the urban differences in cities like İstanbul, Kocaeli and Tekirdağ are shown.

Key Words: Istanbul, Urban Sprawl, Industrialization.

Giriş

Kentle egemen üretim tarzı arasında her zaman bir ilişki vardır ve bu ilişki, üretim tarzının değişmesi ile birlikte farklılaşmaktadır. Kentler gelişimlerine göre, feodal ya da kapitalist olarak tanımlanan üretim tarzlarının egemenliğinde, ortak bir takım özellikler göstermelerinin yanında farklılıklara da sahiptirler. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan üretim tarzı büyük çaplı bir kentleşme sürecini başlatmıştır. Bu süreçte özellikle temel üretim aracı olan sermayenin göreceli olarak sınırsız kullanılması söz konusu olurken kentsel yoğunlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu yoğunlaşma ile birlikte üretimin gerçekleştiği alanlarda ortaya çıkan sorunlar, her seferinde mekânın yeniden örgütlenmesi ile aşılmıştır.

Kentleşme ve sanayileşme birbirini üreten ve geliştiren olgulardır. Sanayileşme, üzerinde yer aldığı herhangi bir mekânsal birimde demografik yapının değişmesinden, yerleşim yerlerinin değişmesine kadar birçok alanda dönüşümlere neden olmaktadır. Başka bir ifade ile sanayi faaliyetleri kentlerin saçaklanarak büyümesini sağlarken, bu büyüme aracılığıyla kentin dışında

* Öğretim Görevlisi Dr., Kocaeli Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, akanbak@gmail.com

yeni mekânların ortaya çıkmasında da aracı rolü üstlenmektedir. Kentlerin mekânsal biçimlenişinde desantralizasyon, merkezileşme, yoğunlaşma, saçaklanma, tek merkezli ve çok merkezli gelişme gibi farklı karakteristik özellikler görülmektedir.

Kentlerin büyümesini açıklayan bu kavramların bir kısmının İstanbul için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa ve Asya kıtasının bulunduğu, Boğaz'ın iki yakasında konumlanan İstanbul, Türkiye'nin en fazla nüfusa sahip ili, dünyanın da sayılı metropollerinden biridir. 1950'li yıllara kadar doğal nüfus artışı ile gelişen kent, daha sonra ekonomik yapıdaki değişikliklerle birlikte göç olgusu ile tanışmış ve hızlı bir nüfus artışı yaşamaya başlamıştır. Nüfus artışıyla birlikte, o zamana kadar kentsel merkezde yoğunlaşan ticaret fonksiyonları, karayolu bağlantıları boyunca gelişim göstererek alt merkezlere doğru yayılmıştır. Aynı zamanda kent içinde bulunan sanayi fonksiyonları da, kent çeperinden ya da dışından yer seçmeye başlamıştır. Bu değişimlerle birlikte kent kendini sürekli yeniden örgütlemiştir. İstanbul'un gelişerek saçaklanmasının temel nedenlerinden biri sanayi planlarında dâhilinde işletmelerin yer seçim tercihleri ve bir diğeri ise yoğun nüfus artışıdır. Her ikisi bağlamında İstanbul doğruya ve batıya doğru kentsel bir gelişim göstermiştir. Bu hareketten en çok etkilenen iller İstanbul'un yakın çevresinde bulunan Kocaeli ve Tekirdağ olmuştur.

İstanbul'a yakınlıklarından dolayı metropoliten bölgenin çekim gücü içinde olan kalan bu illerin kendi gelişimlerin yönünü belirleme şansları hiç olmamıştır. Bu çalışma İstanbul'un Kocaeli ve Tekirdağ illerine doğru nasıl saçaklandığını nüfus, sanayi ve tarım verileri üzerinden göstermeyi amaçlamaktadır. İstanbul'un saçaklanma süreci mekan analizi çalışmalarında farklı dinamikler açısından sıkça tartışılan konulardan biri olmuştur. Çünkü saçaklanma süreci kendini doğuran bir çok faktörü içinde barındırırken, aynı zamanda saçaklandığı illerde değişimleri sağlayan yeni dinamikleri de ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, Kocaeli ve Tekirdağ illerinin İstanbul'a doğru akan göçte tampon görevi görmelerini ve sadece konumlarından dolayı birer sanayi kenti haline gelmelerini veriler üzerinden göstermesi açısından önemlidir. İstanbul'un saçaklanması sonucu büyüyen bu illerde yeni dinamikler ortaya çıkarak hızlı dönüşümler yaşanmıştır.

Bu doğrultuda öncelikle sanayi planlarında belirtilen mekânlar üzerindeki değişim temel alınmış ve sanayinin saçaklanmanın önemli bir nedeni olduğu ön kabulü ile hareket edilmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde, aynı zamanda İstanbul'un değişim öyküsü de olan bu saçaklanma sürecine kavramsal olarak bakılmıştır. Daha sonraki bölümde, İstanbul için uygulanan sanayi planları incelenerek, İstanbul'un yakın çevresinde olan daha doğrusu İstanbul metropoliten alanı içinde kabul edilen Kocaeli ve Tekirdağ illerinin bu planlar dâhilindeki konumları incelenmiştir. Son olarak, İstanbul, Kocaeli ve Tekirdağ il ve ilçelerine ait ve Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından derlenen veriler üzerinden İstanbul'un saçaklanması tartışılmıştır. 1950'li yıllardan itibaren günümüze kadar her üç ilin ve ilçelerinin özellikle saçaklanmanın en bariz görüldüğü hatta saçaklanma ile oluşan İstanbul'a yakın ilçelerin nüfus değişimlerine bakılmıştır. Bununla birlikte, İstanbul'un sanayiye desantralize etmesi sonucunda çeper kentlerde oluşan sanayi değişimine ve aynı yerlerde arazi yapısının değişimi de analiz edilmeye çalışılmıştır.

Kentsel Saçaklanma Olgusu

Sanayi devrimi ile birlikte 1900'lü yılların başında gelişmiş ülkelerde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ekonomik gelişim ve sanayi politikaları, kırsal alandan kentte göçü ve beraberinde hızlı kentleşmeyi getirmiştir. Hızlı kentleşme baskısı ile kent çevresindeki kırsal alanlar zamanla kentsel alana dönüşmüş ve kentsel saçaklanma olarak adlandırılan oluşum meydana çıkmıştır. Genellikle kentsel alanların fiziksel olarak genişlemesini ifade eden kentsel saçaklanma alanları, kentle kır arasına sıkışmış, ne kent ne de kırın karakteristik özelliklerini almış alanlardır. Buralarda meydana gelen hızlı ve kontrolsüz dönüşüm plansız ve düzensiz yerleşim alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kentlerin oluşum ve büyümesinde etken olan faktörlerin başında sanayi gelmesine rağmen, 20. yüzyılın sonlarına doğru bu süreçte yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte kentlerin mekânsal örgütlenmelerinde farklılar görülmeye başlanmıştır. Yeni üretim tarz ve tekniklerinin yanı sıra ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ışığında kentler değişim ve dönüşümlerin en çok yaşandığı alanlardan biri olmuştur. Bu dönüşümler sadece yapısal anlamda yaşanmakla kalmamış aynı zamanda kentlerdeki toplumsal ve ekonomik ilişkilerde yansiyarak toplumsal öğelerinde değişme uğramasına neden olmuştur. Bu süreçle birlikte kentler çevre yerleşmelere doğru yayılmış ve bazı fonksiyonları içeride kalırken bazı fonksiyonları ise yeni örgütlenmeye paralel olarak kentin yerleşim alanı sınırının dışında görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan, sürekliliği olmayan, arada kullanılmayan alanların bulunduğu, birbirinden kopuk yerleşim örüntüleri oluşmuş ve metropoliten kentin bu yeni büyüme biçimi 'kentsel saçaklanma' olarak adlandırılmıştır.¹ Glaeser ve Kahn (2003)'a göre saçaklanma, kentsel gelişme politikalarının bir parçası olmasının yanında kent dışında bir yerleşimi içerdiği için aynı zamanda hatta daha fazla araba bağımlı yaşam tarzının bir sonucudur ve kentsel büyüme sürecinde yoğunluk, süreklilik, yoğunlaşma, kümelenme, merkezilik, tek çekirdeklik, karma kullanım ve yakınlık boyutlarının düşük düzeylerde yer almasıyla kendini göstermektedir.² Nelson ve Duncan, saçaklanmanın plansız ve kontrolsüz gerçekleştiğini ve bu süreçte tek tip arazi tarzi kullanımı görüldüğünü belirtmiştir.³ Ewing ise saçaklanma bölgelerini mekansal olarak düşük yoğunluklu ve atlayarak gelişen yerler olarak tanımlamıştır.⁴ Bu kıstaslara göre kentsel saçaklanmanın ölçülmesi üzerine literatürde çeşitli çalışmalar yer almaktadır.⁵

Tarih boyunca kentlerin büyümesi nüfus artışından kaynaklanmıştır. Ancak günümüzde kentlerin büyümesini sadece nüfus artışı üzerinden tartışmak doğru değildir. Kentsel saçaklanma, özellikle büyük kentlerin hızlı gelişimi sonucu ortaya çıkmakla birlikte buna neden olan çeşitli öğeler bulunmaktadır. Avrupa Çevre Ajansı tarafından 2006 yılında hazırlanan raporda (Urban Sprawl In Europe: The Ignored Challenge), kentsel saçaklanmanın temel nedenleri şöyle sıralanmıştır:⁶ Ekonomik büyüme, küreselleşme, yaşam standardında yükselme, arazi fiyatları ve ucuz tarım arazileri varlığı, nüfus artışı, hane halkı sayısındaki artış, kişi başına daha fazla alan, konut beğenisi, hava kalitesinde kötüleşme, gürültü, güvensiz çevre, sosyal problemler, kentsel sosyal donatı eksikliği, özel araç sahipliğindeki artış, toplu taşımın yetersizliği, güçsüz arazi kullanım planlaması, mevcut planların uygulamasındaki yetersizlik, yatay ve düşey koordinasyon ve işbirliğinin eksikliği.

Bu etkenlerden dolayı kent çeperleri hızlı bir şekilde değişim ve gelişim göstermektedir. Kent içindeki sanayi alanlarının kent çeperlerine taşınması süreci de saçaklanmanın nedenlerin biri olarak görülmektedir. Özellikle böyle bir durumda, saçaklanma alanlarında kontrolsüz gelişme yaygınlaşmaktadır. Sanayi alanlarının kent içinden daha uzak mesafelere doğru yayılması ile birlikte anakentin çeperinde önce konut alt kentleri, daha sonra sanayi alt kentleri yerleşmiştir.⁷

¹ Neslihan Karataş, "İzmir'deki Şehirsel Saçaklanma Eğilimlerinin Torbalı-Ayranclar'da Arazi Sahipliği El Değişim Süreçlerine Etkileri (1968-2000)", *Planlama Dergisi*, 2007/2, s.3.

Marion Clawson, Urban Sprawl and Speculation in Suburban Land, *Land Economics*, (38:2), 1962, 99-111.

² Dinçer Sezgin, Çiğdem Varol, "Ankara'daki Kentsel Büyüme ve Saçaklanmanın Verimli Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımına Etkisi", DOI: 10.4305/Metu.Jfa.2012.1.15, Metu Jfa 29:1, s.274.

³ a.g.m.,

⁴ Reid Ewing, "Is Los Angeles-Style Sprawl Desirable?", *Journal of the American Planning Association*, (63:1), 1997,107-26.

⁵ Reid Ewing, Rolf Pendall, Don Chen, "Measuring Sprawl and Its Impact", Washington, DC, Smart Growth America,2002, <http://www.smartgrowthamerica.org/documents/MeasuringSprawlTechnical.pdf>, (Er.Trh:25.02.2014).

Stone, B., Hess, J.J., Frumkin, H., "Urban Form and Extreme Heat Events: Are Sprawling Cities More Vulnerable to Climate Change Than Compact Cities?" *Environmental Health Perspectives* (118:10), 2010, 1425-8.

Fatih Terzi, Fulin Bölen, "Urban Sprawl Measurement of İstanbul", *European Planning Studies* (17:10), 2009, 1559-70.

⁶ EEA, "Urban sprawl in Europe - The ignored challenge", Report No 10/2006, http://www.eea.europa.eu/publications/eea_report_2006_10, s.7. (Er.Trh:01.01.2014)

⁷ Özer Karakayacı, Zuhâl Karakayacı, "Method proposal for determining urban/rural land value in

Urban sprawl area ", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 4, 2012, p. 109.

Bu süreçte kırsal alanın kentsel alan içerisine alınması ile çeperde bir takım yapısal değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Değişime maruz kalan kentsel saçaklanma alanları, kırsal alan özelliğini yitirirken kentsel alanın özelliklerine ise hemen sahip olamamaktadır. Kentsel saçaklanma ile birlikte oluşan değişim bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bunlar özellikle merkezin dışındaki doğal alanların bozulması, kent dışında yer seçen kentsel fonksiyonların arasında kalan tarım alanlarının zarar görmesi, teknik ve sosyal altyapı maliyetinin yüksek olması, düzensiz yerleşim ve toplumsal ayrılmaya neden olmasıdır.⁸

Kentlerin saçaklanması ile birlikte saçaklanan alanda yaşanan dönüşüm sürecini şu şekilde özetlenebilir;

- Kentlerden dışa doğru gelişen saçaklanmalar önce yakın çevredeki kırsal yerleşmeler ve tarım alanlarının niteliklerini değiştirmekte ve bu alanlar yarı kırsal – yarı kentsel çevreler haline gelmektedir.

- Saçaklanma alanı içinde kalan tarım arazileri önce değerlerini kaybeder sonra parçalanır ve en son da tamamen kaybolurlar.

-Tarım toprakları parçalanan kırsal yerleşmelerin, sosyal yapısı da değişir.

-Topraklarını köylüler ya da o mekânın gerçek sahipleri, yakın çevrede konumlanan kentsel alanlarda vasıfsız olarak çalışmaya başlarlar.

- Saçaklanan alanda ortaya çıkan yeni fonksiyonlar ise, bu alanlara göçü çağırır. Göçle birlikte büyüyen bu alanlar yeni küçük kentler halini alırlar.

İstanbul'un Sanayi Planları Üzerinden Dönüşümü

İstanbul 1930'lu yıllardan başlayarak günümüze kadar çeşitli planlama dönemleri geçirmiştir. Ancak 1950'li yıllardan sonra belirgin bir biçimde başlayan nüfus, sanayi ve türlü hizmet dallarındaki hızlı gelişme ve bunların mekânsal dağılımlarındaki genişlik, fonksiyonellik ve farklılaşma kente metropoliten kent özelliği kazandırmıştır. Doğuda Kocaeli'den başlayarak Sakarya iline kadar olan yerleşmelerin, batıda ise Tekirdağ ilini kapsayan bu metropoliten bölge, birçok sanayi ve ticaret fonksiyonlarının da merkezi konumundadır.

Bölgesel coğrafi avantajların önemli rol oynadığı bu konumda İstanbul'un sanayi alanlarının planlamasında, 1950'li yıllardan başlayarak günümüze kadar sanayinin kent dışına çıkarılması söz konusu olmuştur. Ancak bu saçaklanma süreci, 1980'li yıllardan sonra dünya konjonktürü ile birlikte bu süreç hızlanmış ve İstanbul içindeki sanayi ağırlığı hizmet sektörü ile yer değiştirmiştir. Bu bölümde İstanbul'da yapılan sanayi imar planları incelenecek olup, planlardan İstanbul sanayinin Kocaeli ve Tekirdağ doğru akışı takip edilmeye çalışılacaktır.

1950 ile 1980 Arası Planlama Dönemi

1950'li yıllarla birlikte Türkiye ve İstanbul, o döneme kadar görülmemiş bir kentleşme süreci yaşamaya başladı. Bu dönemde kent biçimini yönlendiren temel unsur sanayi oldu ve buna bağlı olarak yer talebinin artması ve iç göç payı ile birlikte yaşanan hızlı nüfus artışı İstanbul metropoliten alanının yeniden düzenlenme gereğini ortaya çıkardı.

Bu dönemde öncelikle, Prost'un görevine son verilmesinden sonra kurulan revizyon komisyonu tarafından, 1/5000 ölçekli nazım planının revizesi yapılarak "Beyoğlu Ciheti Nazım Planı" ve daha sonra sanayi yeri talebinin artışı üzerine "İstanbul Sanayi Bölgeleri Nazım Planı" düzenlenmiş ve yürürlüğe alınmıştır. Planda, kent içindeki zararlı sanayilerin özellikle Beyoğlu'ndaki sanayinin yeni alanlara nakli önerilmiş ve büyük sanayi tesislerinin Pendik-Tuzla arasında yer alması gerektiği belirtilmiştir. Ancak plan dönemin nafia Vekâleti, tarafından İstanbul sur içi, Haliç sahili ve Beyoğlu kapsam dışı kalmak suretiyle onaylamıştır. Şehir meclisi Beyoğlu'ndaki sanayinin konut alanları içinde kaldığını ve çıkarılmasını gerektiğini belirterek bakanlığın

⁸ Karataş, a.g.m.,s.9.

kararına itiraz etmiş ancak sonuç değişmemiştir.⁹ Dönemin gazete haberlerine yansıyan bu süreç şöyle ifade edilmiştir.¹⁰

“Nafia vekâleti şehir meclisinin hazırlamış olduğu sanayi bölgesi nazım planını geniş çapta tadilata uğratmıştır. Bu arada 200 fabrikanın bulunduğu surların içi, Haliç sahili ile Topkapı'dan itibaren ana yolun güneyine rastlayan kısım sanayi bölgesi dışında bırakılmıştır. Bu duruma göre Yedikule ile Bakırköy arasındaki çimento fabrikası askeri fabrikalar Sümerbank mensucat fabrikası tabakhaneler ve hususi mensucat fabrikalarının başka yerlere nakli icap etmektedir. ....bu hususta söz alan imar komisyonu üyeleri mevzunun önemine temas etmişler ve planın değişikliğe uğramadan tasdik edilmek üzere tekrar vekaletine gönderilmesi icap ettiğini ileri sürmüşlerdir.”

1957 yılında İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğü kurulmuştur. Bu dönemde Piccinato tarafından önerilen “Geçit Devri Nazım Planı”, bölgesel düzeyde bir mekânsal örgütlenmeyi ve İstanbul'un bir üretim kenti olmaktan çok bir ticaret, tüketim, kültür ve yönetim merkezi haline getirilmesini öngörüyordu.¹¹ Bu durum İstanbul'daki sanayinin desantralize edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu anlamda Tekirdağ, İzmit, Gemlik ve Bandırma sanayinin aktarılması gereken merkezler olarak belirlenmiş olup bu merkezlerin aynı zamanda İstanbul'a akan yoğun göçü yavaşlatması beklenmekteydi. Ancak bölge planlaması konusunda ilk ciddi çalışmayı ve yeni örgütlenme arayışlarını içeren olan bu plan Bakanlık tarafından onaylanmamıştır.¹²

Marmara Planlama Örgütünün hazırladığı “Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı,” İstanbul ve çevresindeki illeri kapsamış ve bu alanı büyük bir metropol olarak tanımlanmıştır. 1960 yılında hazırlanan plan, İstanbul'un aşırı kentleşmesini önlemek ve düzenlemek için yeni merkezler yaratmıştır. Planda, İstanbul ve Kocaeli'nin imalat sanayi bakımından bir bütün olduğu kabul edilerek, İstanbul sanayileşmesi için desantralizasyona vurgu yapılmıştır.¹³ Doğu Marmara Bölge Planı, dönemin hükümeti tarafından yürürlüğe alınmamış olmasına rağmen, Marmara bölgesinde bulunan ve planlama kapsamına alınan illerin ekonomik gelişimleri plan hükümleri çerçevesinde gerçekleşmiş ve önerilen birçok proje daha sonra uygulamaya alınmıştır.

1961 yılında Milliyet gazetesinde çıkan “Sanayi bölgeleri tespit ediliyor” başlıklı bir haber metropoliten ölçekte ikinci çalışmanın yapıldığı ve ağır sanayinin Tuzla ve Sakarya ili arasında kalan alana taşınacağı belirtmiştir.¹⁴

“Ağır sanayi tesisleri Tuzla ile Sakarya ili sınırı arasında kalan bölgeye, artan sanayi tesisleri ise Topkapı ile Topkapı-Maltepe arasındaki sahaya nakledilecektir. Hazırlanması son safhaya giren nazım planında bu bölgeler ayrılmış ancak sanayi tesislerinin nakli için taşınacak müddet henüz tespit edilmemiştir. Nazım plana bağlı olarak bölge tatbikat planları 17 Ekim'de Belediye Meclisinin tasvibine sunulacaktır. Planlar Marmara Bölge Planlama Grubu çalışmaları ile bağdaşmaktadır.”

1963 yılında Sanayi Nazım Planı Komisyonu tarafından İstanbul Sanayi Alanları Nazım Planı hazırlanmış olup 1966 yılında İstanbul Belediye Meclisince kabul edilerek yürürlüğe alınmıştır. Yürürlüğe alınan planda, İstanbul'un kentsel büyümesinin öncelikle Doğu Marmara ve Trakya alt bölgelerinde olması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁵ Planda İstanbul için Halkalı, Topkapı, Rami, Bomonti, Levent, Oto Sanayi, Kurtköy, Küçükköy, Ümraniye olmak üzere dokuz sanayi sahası belirlenmiş ve belli sanayi türlerinin bu sahalara yerleşmesine izin verilmiştir.¹⁶ Ayrıca bu sahalarda genişlemesine sınırlamalar getirilmiş ve metropol içinde ağır sanayinin yer almaması karara bağlanmıştır. İstanbul'un desantralizasyon sürecini ifade eden bu dönemde, İstanbul'un periferisinde bulunan

⁹ İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2012, s.170-175.

¹⁰ Milliyet Gazetesi, 16.06.1955, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime="plan%"&isAdv=false](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=), (Er.Trh..05.12.2013).

¹¹ Tekeli, a.g.e., s.192-193.

¹² a.g.e., s.195-197.

¹³ Devlet Planlama Teşkilatı, Doğu Marmara Bölgesi Ön planı, İmar ve İskân Bakanlığı, İstanbul, 1963, s.52-62.

¹⁴ Milliyet Gazetesi, 19.09.1961, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime="plan%"&isAdv=false](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=), (Er.Trh: 05.12.2013).

¹⁵ Ayşe Şebnem Yüzer, Cengiz Giritlioğlu, “Sanayi Alanları Yeni Düzenleme Stratejileri, İstanbul Örneği”, *İTÜ dergisi/a, mimarlık, planlama, tasarım*, cilt:2, sayı:1, 2003, s.121.

¹⁶ Tekeli, a.g.e., s.255.

Kocaeli ve Tekirdağ sanayi için yeni bölgeler olarak belirlenmiştir. 1960'ların sonu ve 1970'lerde söz konusu planlardaki gibi, İstanbul metropoliten bölgesinin doğu kesimi sanayi birimleri için çekici hale gelmiş ve İstanbul sanayi odağında yer bulamayan sanayi kuruluşları hemen bitişikte yer alan Kocaeli'nde, Gebze'den başlayarak doğuya doğru yerleşmeye başlamışlardır.¹⁷ Dolayısıyla sanayinin metropol dışına yerleşmesiyle birlikte İstanbul'un saçaklanma süreci de başlamıştır

1980'den Günümüze Kadarki Planlama Dönemi

Refah devletinin başarısızlığını ilan eden neo-liberal politikalar, 1980 sonrası uygulamaları ile yeni bir kapitalist dönemi başlatmış, bu süreçte kentler de ekonomi politikalarıyla birlikte stratejik önem kazanmıştır. 1980 yılı sanayileşme süreci açısından bir dönüm noktasıdır. 1970'li yılların sonlarına kadar sanayileşmenin vazgeçilmez bir unsuru olan büyük ölçekli firmalar ve bunun temel dayanağı olan "ölçek ekonomileri" ideolojisi; yerini 1980'lerden itibaren küçük örgütlenme, yani küçük ve orta ölçekli sanayi düşüncesine bırakmıştır. Bunun iki önemli sebebi vardır. İlki ve en önemlisi küçük ve orta ölçekli işletmelerin "esnek davranabilme yetenekleri"dir. Bir diğer önemli etken de üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen köklü dönüşümlerdir. 1980'lerde neo-liberal politikaların uygulanmasına koşul olarak bir yandan firmalar arası rekabetin artması ve sanayinin yeniden yapılanması, diğer yandan da merkezi ve yerel otoritenin kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri, firmaların yer değiştirme süreçlerini etkileyen dışsal dinamikler olarak ortaya çıkmış ve sanayi coğrafyasının yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Özellikle İstanbul için yeni merkezi iş alanlarının, organize sanayi bölgelerinin ve sanayi çarşılarının kurulması ve ulaşım olanaklarındaki iyileşme ile desantralizasyon eğiliminin güçlendiğinden bahsetmek mümkündür.

1980 yılına gelindiğinde, 1995 yılını hedefleyen 1/50.000 ölçekli Metropoliten Alan Nazım planı yapılmıştır. İmar ve İskân Bakanlığınca hazırlanan plan, metropolün gelişmesinde gerekli fonksiyon ve hizmetlerin yaratılması amacını dikkate alarak hazırlanmıştır.¹⁸ Sanayinin metropoliten alandan desantralizasyonu ve işletmelerin eğilimlerinin yönlendirilmesi, planın sanayi sektörüne yönelik politikalarından birini oluşturmaktadır. Plan, işçi sayısının 1 milyondan fazla olacağı öngörüsü ile 1100 hektar sanayi alanının daha sanayiye ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla yeni sanayi alanları belirlenmiştir. Özellikle bu alanlardan Diliskelesi planların yapıldığı dönemlerde köy formunda olup sanayinin bu alana gelmesi ve buna paralel olarak kentin saçaklanması ile birlikte tarım arazilerini kaybetmiş olarak Dilovası adı altında bir sanayi ilçesi haline dönüşmüştür.

1990'lı yıllara kadar kalkınma ile sanayileşme kavramları birlikte kullanılıp kalkınmanın koşuttu olarak sanayileşme gösterilirken, bugün kalkınma ve sanayileşme kavramları arasındaki ilişki değişmiş, sanayileşme düzeyi artıkça gelişmişlik düzeyinin de arttığı varsayımı geçerliliğini yitirmiştir. Bugün, toplam istihdam içindeki sanayi payının düşüş süreci, hizmet sektörü payının artışı ile birlikte yaşanmakta ve bu değişim küresel düzeyde yaşanan bir takım dönüşümlerle açıklanmaktadır.

1990'lı yıllar, İstanbul Metropoliten bölgenin yoğun kentleşme baskısı ile karşılaştığı yıllar olmuştur. Bu dönemlerde İstanbul'a yakın olan Kocaeli, Tekirdağ ve Bursa'da sanayi istihdamında büyük artışın olduğu görülmüştür.¹⁹ Hızlı büyüme sonucu hazırlanan planın yetersiz kalması yeni bir planlamaya ihtiyaç doğurmuştur. 1995 yılında onanarak uygulamaya alınan İstanbul Metropoliten Alt Bölge Nazım planı, bu ihtiyacı karşılamak için hazırlanmış olup, metropoliten bölge için bir yeni bakış açısı getirmiştir. Planda Marmara ve Trakya bölgeleri metropoliten bölgenin içinde kabul edilmiş ve bölgenin sınırı Tekirdağ'dan il sınırından İzmit il sınırına

¹⁷ Ayda Eraydın, "Sanayinin Anadolu'ya Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları", *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.259.

¹⁸ Mehmet Çakılcıoğlu, "Üst Ölçekli Plan Sorunsalı", http://www.kentli.org/makale/ust_plan.htm, 2004, s.1, (Et.Trh: 01.12.2013)

¹⁹ Eraydın, a.g.m., s.259-260.

kadar uzanan bölgeyi kapsamıştır. Bu sınırlar içinde yapılan çalışmalarla; batıda İstanbul il sınırı, doğuda İstanbul il sınırına ilave olarak Gebze ilçesi sınırını içine almıştır. Planının amacı, İstanbul'un tarih, kültür, bilim, sanat, siyaset, ticaret, hizmet, ağırlıklı bir metropoliten kent olarak koruma ve gelişme dengesinin kurulmasıdır. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için de planda, sanayi alanlarının dönüştürülmesine ve desantralizasyona yönelik adımlar belirlenmiştir.²⁰ İstanbul Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP), sanayinin yerleşmesi için güneydoğu ve güneybatı olmak üzere iki hat belirlemiştir. Kent içinde yerleşilebilir arazi miktarının sınırlı olması, kent içindeki sanayi arazilerinin büyük oranlarda artmasına neden olmuştur. Bu durum merkezde kalan ve gelişme potansiyeli olmayan işletmelerin daha ucuz arsa maliyetleri olan kentin dış çeper alanlarına kaydırılmaları ihtiyacını doğurmuştur.

İstanbul Sacaklanmasının Çevre Kentlere Yansıması

İstanbul, kent coğrafyası ile ilgilenenler için gerçek bir laboratuardır ve hem sanayi öncesi hem sanayi kenti hem de sanayi sonrası kente ait mekânsal özellikleri içinde barındırarak kentsel büyüme modellerinin bir kısmını da karşılamaktadır.²¹ Kent, 19. yüzyılın ikinci döneminden itibaren farklı unsurlara bağlı sürekli bir mekânsal dönüşüm yaşamıştır. Daha çok ekonomi politikalarının egemen olduğu bu unsurlar, kentin yerel ve uluslararası düzlemde oynadığı rollere, kamusal aktörlerin dönemin koşullarına göre gösterdiği tercihlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır.²² Bu bölümde İstanbul'un ve çevresindeki Kocaeli ve Tekirdağ kentlerinin dönüşümü nüfus, sanayi ve tarım verileri üzerinden aktarılabilecektir. İki döneme ayırdığımız analizde, birinci dönem 1950-1980 arası ikinci dönem ise 1980 yılından günümüze kadar alınmıştır. Her iki dönemde de bu üç dinamikteki değişim oranları incelenmeye çalışılmıştır.

Nüfustaki Değişim: 1950-1980 Arası Dönem

Avrupa'da yaşanan sanayileşme süreci, Türkiye'de özellikle İstanbul'da kendini hissettirmeye başlamış ve İstanbul ülke sanayinin ağırlık merkezi haline gelmiştir. 1950-1960 döneminde Türkiye Sanayi Yatırım Bankası tarafından desteklenen 400 sanayi projesinin % 75'i Marmara ve Ege Bölgesi'nde hayata geçirilirken, yalnızca İstanbul'un payı % 51'e ulaşmıştır.²³ Aynı zamanda sanayinin kent içinde çıkartılmaya çalışıldığı bu dönem hızlı kentleşme olgusu ile açıklanmakta ve dönemin en önemli unsur olarak yoğun göçten bahsedilmektedir. Bu göç sanayi ve inşaat faaliyeti için bir işgücü kitlesi oluşturmuş ve kentin çalışma ve konut alanları üzerinde önemli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir.

Tablo 1'de 1940-1965 yılları arasında İstanbul sahip olduğu ilçeleri ve bu ilçelerin nüfus sayıları gösterilmiştir. Bu dönemde İstanbul'da 16 belediye bulunmaktadır ve 'Tarihi Yarımada' olarak tanımlanan bölge konut, sanayi, yönetim ve ticaret fonksiyonlarını üstlenen bir merkez konumundadır. 1940 yılında nüfusun en yoğun olduğu ilçeler Beyoğlu, Eminönü ve Fatih olarak görülürken, 1955 yılında bu ilçelere Bakırköy, Kadıköy ve Üsküdar eklenmiştir. 1940 yılını baz alarak 1965 yılındaki nüfus değişim oranına baktığımız zaman, üç ilçe hariç - Beyoğlu, Çatalca ve Şile- tüm ilçeler de bir nüfus artışı söz konusudur. Özellikle, Bakırköy (%403,08), Eyüp (%382,10), Kartal (%444,83) ve Üsküdar (%145,69) en çok artışın yaşandığı ilçelerdir. Başka bir ifade ile kentin gelişme yönünün, doğu - batı Marmara sahilleri ve Boğaziçi doğrultusunda olduğu görülmüştür.²⁴ Beyoğlu ilçesindeki nüfus düşüşünün, bölgedeki sanayi işletmelerinin yer değiştirmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

²⁰ Pelin Pınar Özden, "Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği", *İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, No: 23-24, 2001, s.264.

²¹ Erol Tümertekin, İstanbul, İnsan ve Mekân, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.14.

²² Asuman Türkün, Hatice Kurtuluş, *İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, der. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2005, s.9.

²³ Cezmi Sevgi, Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alanal Dağılımı, Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. Yay. No:504, 1994, s.61.

²⁴ Oya Akın, İstanbul Kentinin Değişim Öyküsü, *Mimarist*, Vol. o, Issue 45, 2012, s.53-54.

İstanbul İlçeler	Yıllar				Değişim Oranı
	1940	1950	1955	1965	
Adalar	13.325	15.405	16.564	15.219	14,21%
Bakırköy	33.532	42.596	107.287	168.694	403,08%
Beşiktaş	59.422	73.432	84.698	107.442	80,81%
Beykoz	41.492	37.152	48.832	67.758	63,30%
Beyoğlu	247.252	279.238	208.158	218.985	-11,43%
Eminönü	105.683	123056	146.896	137.849	30,44%
Eyüp	34.934	44.938	90.996	168.417	382,10%
Fatih	160.589	226.853	286.733	344.602	114,59%
Kadıköy	57.901	77.993	102.926	166.425	187,43%
Sarıyer	32.512	32.114	40.012	52.445	61,31%
Üsküdar	54.969	72.425	92.228	135.056	145,69%
Çatalça	71.393	48.346	63.334	62.005	-13,15%
Kartal	17.951	26.150	41.351	97.803	444,83%
Silivri	24.583	28.328	28.588	35.380	43,92%
Şile	18.621	16.196	16.994	18.098	-2,81%
Gaziosmanpaşa				89.538	
Şişli				268.143	

Kaynak: TÜİK, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus sayım verilerinden derlenmiştir.

Tablo 1: 1940-1965 Yılları Arasında İstanbul İlçelerinin Nüfus Sayısı

Aynı dönemde Kocaeli ilinin gelişimine bakıldığında ise, 5 ilçesi bulunan Kocaeli'nin nüfusu en yoğun olan ilçesi İzmit'tir. Bugün İstanbul sanayisinden en çok etkilenen ilçelerden biri olan Gebze'de 1940 ile 1965 yılı arasındaki nüfus değişim oranı %37,13 olurken, değişim oranının en yüksek olduğu ilçe Gölcük olarak görülmektedir. Gezde ilçesindeki değişim oranının nispeten daha düşük olması İstanbul sanayisi ile bağlantılıdır. Yukarıda bahsedilen İstanbul planlarında, sanayinin Kocaeli iline doğru aktarımı söz konusu olmuş ancak bu planlar o dönem itibariyle gerçekleştirilememiştir. Buna karşılık Gölcük ilçesindeki yoğun nüfus artışında ilçede kurulu donanma tersanesinin payı olduğu tahmin edilmektedir.

Kocaeli İlçeler	Yıllar				Değişim Oranı
	1940	1950	1955	1965	
İzmit	79.793	98.507	118.303	164.885	106,64%
Gebze	24.557	27.394	25.406	33.674	37,13%
Gölcük	16.122	22.608	29.404	38.904	141,31%
Kandıra	50.566	57.422	54.073	47.433	-6,20%
Karamürsel	19.974	24.373	25.988	32.766	64,04%

Kaynak: TÜİK, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus sayım verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2: 1940-1965 Yılları Arasında Kocaeli İlçelerinin Nüfus Sayısı

Bu dönemi nüfus açısından değerlendirdiğimizde İstanbul için Kocaeli iline doğru yoğun bir saçaklanmadan bahsetmek çok mümkün görünmemektedir. Sanayileşmenin henüz yoğun olarak görülmediği bu dönemde İstanbul'la arasındaki yol bağlantısının çok iyi olmaması nedeniyle göçün görece daha az olduğu Kocaeli'nde ağırlıklı ticaret hakim görülmektedir.

Tekirdağ	Yıllar				Değişim Oranı
	1940	1950	1955	1965	
İlçeler					
Tekirdağ(Merkez)	43.322	45.281	50.168	60.600	39,88%
Çorlu	50.893	51.712	63.186	55.645	9,34%
Hayrabolu	30.013	32.614	37.297	40.127	33,70%
Malkara	38.113	44.363	48.794	55.992	46,91%
Saray	30.633	32.011	32.058	23.251	-24,01%
Şarköy	16.914	18.840	19.568	20.608	21,84%
Çerkezköy				13.690	

Kaynak: TÜİK, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus sayım verilerinden derlenmiştir.

Tablo 3: 1940-1965 Yılları Arasında Tekirdağ İlçelerinin Nüfus Sayısı

İstanbul'un Batı tarafına baktığımız (Tablo 3) zaman Tekirdağ'ın 7 ilçesi bulunmakta ve 1965 yılı itibarıyla en yoğun nüfusa sahip ilçesi 60.600 nüfus ile Merkez ilçesidir. Çerkezköy'ün 1965 yılında ilçe olması ile Çorlu'nun nüfusunda düşüş yaşanmıştır. Tekirdağ ilinin yıllar arasındaki nüfus değişim oranlarına göre, sadece bir ilçede düşüş yaşanmış diğer ilçelerin hepsinde nüfus artış görülmüştür. 15 senelik bu dönemde yoğun bir nüfus artışı yaşanmamış dolayısıyla İstanbul'dan Tekirdağ doğru bu dönem için nüfusu bakarak bir saçaklanmadan bahsetmek yanlış olur.

1980'den Günümüze Kadar

İstanbul	Yıllar					Değişim Oranı
	1980	1990	2000	2010	2012	
İlçeler						
Adalar	18.232	19.413	17.760	14.221	14.552	-20,18%
Bakırköy	882.505	1.328.276	208.398	219.145	221.336	-74,92%
Beşiktaş	188.117	192.210	190.813	184.390	186.067	-1,09%
Beykoz	114.812	163.786	210.832	246.136	246.352	114,57%
Beyoğlu	223.360	229.000	231.900	248.084	246.152	10,20%
Eminönü	93.324	83.444	55.635			
Eyüp	331.507	211.986	255.912	338.329	356.512	7,54%
Fatih	474.578	462.464	403.508	431.147	428.857	-9,63%
Gaziosmanpaşa	219.026	393.667	752.389	474.259	488.258	122,92%
Kadıköy	468.217	648.282	663.299	532.835	521.005	11,27%
Sarıyer	117.659	171.872	242.543	280.802	289.959	146,44%
Şişli	467.685	250.478	270.674	317.337	318.217	-31,96%
Üsküdar	366.186	395.623	495.118	526.947	535.916	46,35%
Zeytinburnu	124.543	165.679	247.669	292.430	292.407	134,78%
Çatalca	89.057	64.241	81.589	62.001	63.467	-28,73%
Kartal	413.839	611.532	407.865	432.199	443.293	7,12%
Silivri	53.032	77.599	108.155	138.797	150.183	183,19%
Şile	20.424	25.372	32.447	28.119	30.218	47,95%

Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları.

Tablo 4: 1980-2012 Yılları Arasında İstanbul Nüfus Değişimi

Türkiye'nin kentleşme deneyimindeki en radikal evre, 1980'lerde başlayan ve günümüzde tamamen yerleşen neo-liberal kentleşme dönemidir. Tüm dünyada üretimin ve mekânsal yapıların yeniden ölçeklendirildiği bu dönemde, Türkiye'deki kentleşme evresi de doğrudan sermayenin müdahaleleri ile karşılaşmaktadır. Devlet bu süreçte kentsel mekânı, düzenlemeler ve teşviklerle birikim alanı haline getirmekte ve hem metropoliten alanlar hem de çevre kentler sermayenin yatırımları ile büyük ölçekli dönüşümler yaşamaktadır. Özellikle ulaşım, iletişim ve bilişim sektörlerinde ortaya çıkan değişimlerin etkisi ile üretim biçiminden, sosyal ve kültürel davranış ve yaşam alışkanlıklarına kadar farklı mekânsal yansımalarda kendini göstermiştir. İstanbul kentinde de bu olgular 1980 sonrasında görülmeye başlamış 2000'lerden sonra yaygınlaşmıştır. Öncelikle bir önceki dönemde kentin güç merkezini oluşturan sanayi işlevi kent merkezinden kent dışına çıkarken, sanayinin boşalttığı alanlar hızla konut ve hizmet sektörü yapılarına dönüşmüştür. Sonuç olarak İstanbul kent çeperine doğru saçaklanma sürecine girmiştir.

Bu süreçte nüfusun nasıl değiştiğine ve büyümenin nasıl gerçekleştiğine baktığımız zaman öncelikle yeni ilçelerin ortaya çıktığını ve nüfus oranlarında artış olduğunu görmekteyiz. 1980 yı-

İstanbul İlçeler	Yıllar				Değişim Oranı
	1990	2000	2010	2012	
Büyükkçekmece	142.910	384.089	182.017	201.077	40,70%
Ümraniye	301.257	605.855	603.431	645.238	114,18%
Küçükçekmece	479.419	594.524	695.988	721.911	50,58%
Pendik	295.651	389.657	585.196	625.797	111,67%
Kağıthane	269.042	345.239	416.515	421.356	56,61%
Bayrampaşa	212.570	246.006	269.481	269.774	26,91%
Avcılar		233.749	364.682	395.274	69,10%
Bağcılar		556.519	738.809	749.024	34,59%
Bahçelievler		478.623	590.063	600.162	25,39%
Esenler		380.709	461.072	458.694	20,48%
Güngören		272.950	309.624	307.573	12,68%
Maltepe		355.384	438.257	460.955	29,71%
Tuzla		123.225	185.819	197.657	60,40%
Sultanbeyli		175.700	291.063	302.388	72,10%
Sultangazi			468.274	492.212	5,11%
Sancaktepe			256.442	278.988	8,79%
Arnavutköy			188.011	206.299	9,73%
Ataşehir			375.208	395.758	5,48%
Başakşehir			248.467	316.176	27,25%
Beylikdüzü			204.873	229.115	11,83%
Çekmeköy			168.438	193.812	15,06%
Esenyurt			446.777	458.694	2,67%

Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları

Tablo 5: 1990-2012 Yılları Arasında İstanbul Nüfus Değişimi

İstanbul için ilçe sayısı aynı kalırken 1990 ve 2000 yılından sonra farklı ilçelere eklenerek İstanbul'un büyüme seyri değişmiştir. Tablo 5'de 1980 ile 2012 yılları arasındaki ilçelerin nüfuslarını ve değişim oranlarını gösterilmektedir. Bu dönemde nüfusun en fazla arttığı ilçeler, Beykoz (%114,57), Gaziosmanpaşa (%122,92), Sarıyer (%146,44), Zeytinburnu (%134,78) ve Silivri (%183,19) olarak gerçekleşmiştir. Artışın en fazla olduğu ilçe İstanbul'un batısında yer alan Silivri ilçesi olup nüfusun Tekirdağ yönüne doğru bir kayma yaşandığı gözlenmektedir.

1990 yılından sonrası ise Tablo 6'da gösterilmiştir. Bu tablodaki ilçelerin tamamı 1990 yılından sonra İstanbul büyümesi ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İstanbul Belediyesine, 22 alt belediye eklenmiş ve hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Tablo'daki değişim oranları ilçelerin ortaya çıktığı tarihle 2012 yılı arasındaki nüfusa göre hesaplanmıştır. Buna göre Ümraniye (%114,18), Pendik (%111,67) ve Sultanbeyli (%72,10) en çok değişimin yaşandığı ilçelerdir. Bu ilçelerdeki değişime göre İstanbul nüfusu doğuya ve kent çeperine doğru kaymaya başlamıştır.

Aynı yıllar itibarıyla Kocaeli ve Tekirdağ illerin nüfus değişimlerine bakıldığında (Tablo 7) 1980 ile 2012 arasında en çok değişimin yaşandığı ilçe %176,58 'lik büyüme ile Gebze ilçesi olmuştur. Kocaeli ilinin İstanbul tarafında yer alan ve İstanbul'dan gelen birçok sanayi tesisine ev sahipliği yapan Gebze aynı zamanda yoğun bir göçe maruz kalmıştır.

Kocaeli	Yıllar							Değişim Oranı
	1980	1990	2000	2007	2008	2010	2012	
Merkez	318.576	377.377	373.034	447.898	306.515	315.734	327.435	2,78%
Gebze	115.450	257.076	421.932	521.291	288.569	305.557	319.307	176,58%
Gölcük	72.988	111.408	107.615	131.992	136.513	137.637	143.867	97,11%
Kandıra	48.250	49.975	52.418	47.322	47.041	49.769	50.042	3,71%
Karamürsel	41.635	55.835	48.508	48.831	49.719	51.987	52.621	23,69%
Körfez		84.492	105.295	123.289	129.110	132.779	139.220	64,77%
Derince			97.283	117.303	121.504	124.452	128.810	32,41%
Başiskele					65.121	68.037	73.327	12,60%
Çayırova					78.430	88.523	98.367	25,42%
Darıca					135.966	146.896	157.304	15,69%
Dilovası					43.974	44.958	44.981	2,29%
Kartepe					87.896	93.809	99.410	13,10%

Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları.

Tablo 6: 1980-2012 Yılları Arasında Kocaeli Nüfus Değişimi

Kocaeli için önemli değişim 2008 yılında ortaya çıkmıştır. 2007 yılına kadar köy olan ve çoğunlukla İstanbul sanayisinin yerleşmesi sonucu ortaya çıkan Dilovası ve Çayırova, belde belediye olduktan sonra isimlerini almışlardır. Gebze ve Hereke'nin köyleri iken 1960'ların sonlarından itibaren büyük ölçekli sanayi yatırımları ve buna bağlı göçler sonucunda tarım arazileri niteliklerini kaybederek sanayi beldeleri haline gelmişlerdir. Başka bir ifade ile İstanbul'un saçaklanması ile oluşmuşlardır. Nüfus değişim oranının en yüksek olduğu ilçeler genellikle sanayinin yoğun olduğu ilçelerdir. Ancak burada başka bir dinamik daha devreye girmektedir. Özellikle Dilovası, Çayırova gibi ilçelerdeki nüfus değişiminin yoğun sanayileşmeye göre daha az olmasının nedeni, İstanbul ve İzmit'le bu ilçeler arasında işgücü açısından yaşanan ters harekettir. İki ilçede İstanbul sanayisinin saçaklanması ve sanayiye bağlı göçle oluşmuştur. Ancak bu ilçelerdeki

fabrikalarda çalışanlar İstanbul ve İzmit'e yakınlık nedeniyle servisle işe gidip gelmektedir. Buna karşılık, ilçelerde yaşayanlar kalifiye eleman olmadıkları için fabrikalarda çalışamazlar onlarda çalışmaya İstanbul, İzmit ya da çevre illere gitmektedirler. Dolayısıyla, bu ilçeler İstanbul'un arka bahçesi konumundadırlar.

Tekirdağ	Yıllar					
İlçeler	1980	1990	2000	2010	2012	Değişim Oranı
Merkez	85.257	117.455	142.105	167.704	176.848	141,31%
Çerkezköy	23.970	41.317	82.685	164.220	188.712	1057,74%
Çorlu	77.921	104.303	179.033	252.974	273.362	311,36%
Hayrabolu	45.045	45.640	40.130	35.242	34.478	-19,90%
Malkara	58.829	62.524	59.125	54.315	54.121	-6,72%
Muratlı	19.245	22.952	26.681	25.944	26.341	52,00%
Saray	27.206	33.716	41.217	46.351	46.999	93,45%
Şarköy	23.269	28.480	32.660	30.409	29.991	41,08%
M.Ereğlisi		12.455	19.955	20.950	21.469	72,37%

Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları

Tablo7: 1980-2012 Yılları Arasında Tekirdağ Nüfus Değişimi

Tekirdağ'daki nüfus değişim oranlarına baktığımız zaman ise, yine 1980 ile 2012 arasında değişimin en yoğun yaşandığı ve en göze çarpan ilçesi %1057,74 gibi çok yüksek bir oranla Çerkezköy olmuştur. Sadece doğal nüfus artışı ile açıklanamayacak bu değişim tamamen sanayi ve bu bağlı olarak ortaya çıkan yerleşim kaynaklıdır. Çerkezköy'ü %311,36'lık oranla Çorlu takip etmektedir. Kocaeli ve Tekirdağ illerindeki nüfus artışının hızlı ve yoğun sanayileşme kaynaklı olması bahse konu illerdeki sanayi işletmelerinin artması anlamına gelmektedir ve bu sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu İstanbul kaynaklıdır.

Nüfustaki Değişim: 1950-1980 Arası Dönem

Sanayi 1950'li yıllar da mekân oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu döneme kadar emek yoğun ve küçük ölçekli imalat sanayi işletmeleri ülke sanayisinin büyük bir bölümünü oluştururken 1950'li yıllardan itibaren uygulanan kalkınmacı politikalar sayesinde sanayinin yapısı değişmiş ve büyük ölçekli imalat sanayinin de artış yaşanmaya başlanmıştır. Bu tür sanayi ithal girdilere olan bağımlılığı nedeniyle yerleşmek için ülkenin limanlarına yakın İstanbul, İzmir ve Kocaeli gibi kentleri tercih etmiştir.

İstanbul ve çevresinde yerleşmiş imalat sanayisine katma değer açısından bakıldığında ise, 1964 yılında İstanbul'un katma değer içindeki % 38,50 olarak gerçekleşmişken 1978 yılında itibaren gerilemeye başlamıştır. 1979 yılında ise bu oran % 32,50 olarak gerçekleşmiştir. Kocaeli ilinin katma değer içindeki payı 1964 yılına göre % 7,2'lik bir artış göstermiştir. Aynı şekilde Tekirdağ'ın da payı 1964 yılında % 0,20 iken, bu oran 1979 yılında % 1 yükselmiştir. Başka bir ifade ile İstanbul bu dönemde durgunluk yaşamaya başlarken, saçaklandığı illerde sanayide artış görülmeye başlamıştır.

1950 yılında yapılan sanayi sayımında, Türkiye'de bulunan toplam 1592 büyük sanayi kuruluşundan 651 tanesinin İstanbul'da yer aldığı görülmüştür. Bu sayı 1964 yılındaki sayımda 1293 adete ulaşmıştır.²⁵ Sanayi ağırlık olarak Tarihi Yarımada, Şişli, Bomonti, Kâğıthane, Kartal, Maltepe olmak üzere belirli alanlarda toplanmıştır. Bu alanların dışında sanayinin Topkapı, Levent ve Eyüp'te yığıldığı gözlenmiştir. Bu yığılma aynı zamanda gecekondu alanları

²⁵ Tümertekin, a.g.e., s.47-48.

İller	1964	1972	1978	1979
Balıkesir	1.20	0.54	1.00	0.70
Bilecik	0.01	0.13	0.20	0.20
Bursa	2.50	3.56	4.70	4.00
Çanakkale	0.08	0.07	0.40	0.50
Edirne	0.04	0.11	0.40	0.30
İstanbul	38.50	38.24	34.60	32.50
Kırklareli	0.50	0.17	0.30	0.40
Kocaeli	4.90	11.55	9.80	12.10
Sakarya	1.10	0.88	1.20	1.00
Tekirdağ	0.20	0.22	0.80	1.00
Kaynak: M.Sönmez(1996), İstanbul'un İki Yüzü, 1980'den 2000'e Değişim, İstanbul: Arkadaş Yayınları, s.37.				

Tablo 8: Marmara Bölgesi ve İstanbul'un Türkiye İmalat Sanayi Katma Değeri İçindeki payı(%)

için hangi noktaların çekici olduğunu da göstermektedir. Büyük ölçekli sanayi kuruluşları Londra ve Ankara Asfaltları boyunca yerleşmiştir. Bu da İstanbul-İzmit ve İstanbul-Tekirdağ arası alanlarda sanayi faaliyetlerinin gelişmesini etkileyen önemli bir faktördür. Batı Yakası'nda Bakırköy, Gazi Osman Paşa, Beyoğlu Yakası'nda Bomonti ve Kâğıthane, Doğu Yakası'nda Kartal, Maltepe giderek daha fazla sanayi kuruluşu çeken ve kentsel büyümeyi yönlendiren bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶

Planlı kalkınma dönemi ile birlikte, bölgelerarası dengesizliğin ortadan kaldırılarak bölgesel dengelerin kurulması yönünde kalkınma planlarında politikalar izlenmesi gündeme gelmiş ve sanayi yatırımlarının ülke geneline dağıtılması amaçlanmıştır. Ancak bu politikalar yalnızca kamu kesimi üzerinde bir ölçüde etkili olabilmiş, özel kesimin yer seçiminde İstanbul-Kocaeli ve Tekirdağ hattı ağırlıklı yerini korumuş, bu da bölgesel dengesizliği kaldırmak yerine bu kentlerin sorunlarını büyük ölçüde arttırmıştır. Bu dönemde önemli ulaşım yollarının açılması da dönüşümlere ivme kazandırmış ve bölgede hızlı bir yeniden yapılaşma sürecini başlatmıştır. Kentin dışarıya doğru saçaklanmasında temel belirleyici güç, sanayi alanlarıdır. Kent sanayi alanları aracılığı ile dışa doğru büyürken, bir yandan da kendi içinde sürekli bir devinimi yaşamaktadır. Özellikle ulaşım koşullarında meydana gelen gelişmelerin etkisi ile büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının dışa açılması, giderek artan bir nüfus artışına neden olmuştur.

Sanayideki Değişim: 1980'den Günümüze

Fordist üretim sürecinin egemen olduğu 1980'li yıllara kadar, geleneksel merkez alanlarının, yoğunlaşma, yaygınlaşma ve saçaklanma süreçleri ile eklenerek büyüme modeli izlenmektedir. 1980 sonrasında ise ulaşım ve iletişim sektörlerinde meydana gelen değişim, kentlerin sıçrayarak büyümelerini tetiklemiştir. 1990'lı yıllara kadar kalkınma ile sanayileşme kavramları birlikte kullanılıp kalkınmanın koşuttu olarak sanayileşme gösterilirken, bugün kalkınma ve sanayileşme kavramları arasındaki ilişki değişmiş, sanayileşme düzeyi arttıkça gelişmişlik düzeyinin de artışı varsayımı geçerliliğini yitirmiştir. Bugün toplam istihdam içindeki sanayi payının düşüş süreci, hizmet sektörü payının artışı ile birlikte yaşanmakta ve bu değişim küresel düzeyde yaşanan bir takım dönüşümlerle açıklanmaktadır John Urry'nin örgütlü kapitalizmden, örgütsüz kapitalizme geçiş olarak adlandırdığı²⁷ bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, küreselleşmenin ortaya çıkardığı serbest mal ve işgücünün dolaşımı, olanakları çerçevesinde sanayinin

²⁶ Akın, a.g.m., s.35.

²⁷ John Urry, "Örgütlü Kapitalizmin Çöküşü", *Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikamın Değişen Çehresi*, Der. Stuart Hall ve Martin Jacques, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.96.

çevre ülkelere ihracı, sanayi sektörünün kent merkezlerinden arındırılması ve kentsel mekânda önceliğin sanayi dışı sektörlere özellikle hizmet sektörüne kaydırılmasıdır.²⁸ Sanayisizleşme olarak adlandırılan bu süreçte, üretimin sanayiden hizmet sektörüne, büyük ölçekli işletmelerden küçük ve orta ölçekli işletmelere kayması, beraberinde yeni toplumsal değişimleri de getirmiştir. Bu toplumsal değişimlerden en önemlisi sanayinin yeni yerleştiği bölgelerde değişime neden

İstanbul	Yıllar				Değişim Oranı
	1980	1985	1992	2002	
İlçeler					
Adalar	38	35	289	41	7,89%
Avcılar			404	706	74,75%
Bağcılar			1343	2 888	115,04%
Bahçelievler			1405	2 395	70,46%
Bakırköy	2521	3783	406	486	-80,72%
Bayrampaşa			4563	4 204	-7,87%
Beşiktaş	325	350	355	505	55,38%
Beykoz	320	232	324	500	56,25%
Beyoğlu	5392	4263	3788	2 847	-47,20%
Büyükçekmece			304	1 747	474,67%
Çatalca	188	149	84	390	107,45%
Eminönü	11241	11148	6673	4 318	-61,59%
Eyüp	4757	4102	1786	2 242	-52,87%
Esenler				1 816	
Fatih	1348	2360	1577	1 339	-0,67%
Gaziosmanpaşa		1643	2846	4 184	154,66%
Güngören			2466	3 033	22,99%
Kadıköy	1777	1721	1999	2 567	44,46%
Kağıthane			2497	3 924	57,15%
Kartal	1846	1757	1016	1 951	5,69%
Küçükçekmece			1125	5 447	384,18%
Maltepe			932	1 542	65,45%
Pendik			860	2 107	145,00%
Sarıyer	191	261	270	328	71,73%
Silivri	104	138	208	492	373,08%
Sultanbeyli			133	737	454,14%
Şile	18	7	25	66	266,67%
Şişli	2720	3709	1925	2 638	-3,01%
Tuzla			380	1 319	247,11%
Ümraniye			1418	4 411	211,07%
Üsküdar	1227	1449	981	1 307	6,52%
Zeytinburnu	1383	2092	2822	5 246	279,32%
Toplam	35396	39199	45204	67723	

Kaynak: TÜİK, 1980-1985-1992 genel sanayi ve işyerleri sayımı ve İstanbul ve ilçeleri işyeri sayıları ve istihdamı verilerinden derlenmiştir

Tablo 9: İstanbul İli İmalat Sanayi Değişimleri

²⁸ C.D.Thorns, Kentlerin Dönüşümü: Kent Teorisi ve Yaşam, çev. Esra Nal, Hasan Nal, İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı, 2004, s.71

olmasıdır. İstanbul ilinin saçaklanmasının sağlayan en temel unsurlardan biri sanayinin yer değiştirmesidir. Aynı zamanda bu dönemde, belediye sınırları dâhilinde işletmelere yer verilmemesi ve şehir içindeki arazi fiyatlarının çok yüksek olması sanayi işletmelerini kent çeperine yerleşmeye zorlamıştır.

Tablo 10'da İstanbul ilindeki imalat sanayine ait işyeri sayıları değişim gösterilmiştir.1980'den 2002 yılı arasındaki değişim oranlarına bakıldığında, sanayi işletme sayılarında artışın en çok yaşandığı ilçeler batıya doğru % 474,67 artışla Büyükçekmece, doğuya doğru ise % 454,14' lik artışla Sultanbeyli olmuştur. Küçükçekmece, Gaziosmanpaşa, Pendik, Silivri, Tuzla, Ümraniye, Zeytinburnu imalat sanayi işletme sayılarında artış yaşanırken, Eyüp, Bakırköy, Bayrampaşa ve Beyoğlu ilçelerinde düşüş yaşanmıştır.Sanayinin yer değiştirdiği bu süreçte, sanayi kentin dış çeperlerine doğru hızla kaymaya başlamıştır.

Yıllar	Kocaeli	Tekirdağ
	İşyeri sayısı	İşyeri sayısı
1985	490	168
1990	538	224
1991	510	222
1992	620	276
1993	618	308
1994	624	300
1995	634	306
1996	684	316
1997	874	496
1998	1044	586
1999	1038	554

Kaynak: TÜİK, 1990-2001 Yılı İmalat Sanayi İl Ve Türkiye Özet Tablosu (10 +) (Rev.2) verilerinden derlenmiştir.

Tablo 10: 1985-1999 Kocaeli ve Tekirdağ İmalat Sanayi İşletme Sayıları

1990'lı yıllar, İstanbul Metropoliten bölgenin yoğun kentleşme baskısı ile ağırlığını arttırdığı yıllar olmuş; özellikle Kocaeli, Tekirdağ sanayi işletme sayısında artış yaşanmıştır. Tablo 11'de görüldüğü üzere, Kocaeli'nde 1985 yılında 490 olan işletme sayısı 1995 yılında 634'e 1999 yılında ise % 111'lik artış ile 1038 çıkmıştır. Tümertekin, desantralizasyonda özellikle karayolunun çekici bir faktör olduğunu ve sanayi faaliyetlerinde, işletme ihtiyaçlarının karşılanmasında karayollarının gittikçe daha çok rol oynadığını belirtmektedir. Hammaddelerini Anadolu'dan sağlayan ya da ürettikleri mamul maddeleri Anadolu'ya sevk eden birçok kuruluşun bu nedenle Ankara asfaltı üzerinde yer aldığını ve bu tercihin özellikle İstanbul- İzmit arasındaki sanayi faaliyetlerinin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olduğuna dikkat çekmiştir.²⁹ Tekirdağ ilindeki işletme sayısı artış Kocaeli ilinden çok daha fazla olup, 1985 ile 1999 yılı arasında % 230'luk bir artış yaşanmıştır. Bu artışa göre 1985 yılında 168 olan işletme sayısı 1999 yılına 554'e çıkmıştır.

İstanbul'da faaliyet gösteren birçok sanayi tesisi, 1970'lerden itibaren İstanbul'un doğu yakasına, özellikle Gebze'ye yönelmişlerdir. Bu firmaların yönetim ve denetim fonksiyonlarını merkezleri İstanbul'da, üretim tesisleri ise adı geçen alt bölgelerde yer almışlardır. 2000 yılından sonra imalat sanayi işyeri sayılarına bakıldığında ise hem Kocaeli ilinde hem de Tekirdağ ilinde işletme sayısındaki artış daha önceki senelere çok daha fazladır. Özellikle İstanbul saçaklandığı ilçelerde artışın daha fazla olduğu görülmektedir. Gebze işletme sayısı 2000 yılında 322 iken bu sayı 2002 yılında 1609 işletmeye çıkmıştır. Sanayi işletmelerinin Gebze ve onun Dilovası ve

²⁹ Tümertekin,a.g.e.,s.19

Çayırova gibi köylerinde yer seçmelerinin nedenlerinden biri yerel otoritedir. Dilovası'nın belediye ilanına kadar köy kanunu ile idare ediliyor olması bölgeyi sanayi açısından avantajlı hale getirmiştir. Bölgenin bağlı bulunduğu il olan Kocaeli'ye belli bir mesafede olması, dolayısıyla denetimin uzak olması hem işletmelerin hem de konutların plansız yerleşmelerine yardımcı olmuştur. Aynı zamanda bu durum saçaklanmayı hızlandıran etkilerden birini oluşturmaktadır.

	2000 yılı	2002 yılı
Kocaeli	İşyeri Sayısı	İşyeri Sayısı
Merkez	322	1 803
Gebze	656	1 609
Gölcük	12	343
Kandıra	2	129
Karamürsel	0	155
Körfez	34	326
Derince	20	318
Toplam	1046	4683

Kaynak: TÜİK, 2000 Yılı İmalat Sanayi İl Ve İlçe Özet Tablosu (10 +) Rev2 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 11: 1985-1999 Kocaeli ve Tekirdağ İmalat Sanayi İşletme Sayıları

Tekirdağ iline bakıldığında (Tablo 12), 2 yıllık süreçte toplam da 2341 tane işletme artışı olmuştur. Bu artışında en önemli kısmı Çorlu ilçesinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında 278 olan işletme sayısında 2002 yılında % 204'lük bir artış yaşanmıştır. Merkez ilçede çok yüksek bir artış oranına sahiptir 2000 yılında 62 olan işletme sayısı 2002 yılında 734'e ulaşmıştır. Çerkezköy için de artış geçerli olup işletme sayısında % 143'lük bir yükseliş görülmektedir.

Ulusal ölçekte özellikle metropol kentlerden desantralize olan sanayi, kentin çevresinde kurulmuş sanayi bölgelerine giderken Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) gibi üretimin daha düşük maliyetle yapılmasına ve geniş altyapı hizmetlerine imkan veren bölgeler sağladıkları yığılma ekonomileri ile sanayi için tercih edilen alanları oluşturmaktadır. Bu bağlamda İstanbul'un çevresindeki Kocaeli ve Tekirdağ aynı zamanda en fazla organize sanayi bölgesine sahip illerdir. Tekirdağ

	2000 yılı	2002 yılı
Tekirdağ	İşyeri Sayısı	İşyeri Sayısı
Merkez	62	734
Çerkezköy	146	356
Çorlu	278	845
Hayrabolu	18	158
Malkara	24	287
Marmaraereğlisi	8	90
Muratlı	12	152
Saray	6	134
Şarköy	4	133
Toplam	548	2889

Kaynak: TÜİK, 2000 Yılı İmalat Sanayi İl Ve İlçe Özet Tablosu (10 +) Rev2 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 12: Tekirdağ İlçelerinin İmalat Sanayisindeki İşyeri Sayısı (2000 ve 2002 yılı)

OSB sayısı 12 olup, ilki 1976 yılında kurulmuştur. Daha sonra 1994, 1997 yıllarında kurulan iki OSB takip etmiş geriye kalanların hepsi 2000 'li yıllardan sonra kurulmuştur. Kocaeli ilinde 13 adet OSB olup bunlardan iki tanesi 1986 ve 1992 yıllarında kurulmuştur. Diğer 11 tanesi 2000'li yıllardan sonra kurulmuştur. OSB'lerin ağırlıklı olarak 2000 yılında sonra kurulmasında, o yıl yürürlüğe giren OSB kanununun payı büyüktür. O zaman kadar sanayi kooperatifi olarak devam eden sanayi alanları, kanunla birlikte OSB alanlarına dönüşmüş sanayi işletmeleri için cazip alanlar haline getirilmeye çalışılmıştır.

Tarımdaki Değişim

Sanayinin doğu ve batı'ya doğru saçaklanması, saçaklandığı alanlarda yapısal değişikliklere neden olmuştur. Başlangıçta köy formunda olan bu yerler ve tarımla geçinen köylüler zamanla sanayinin doğurduğu sonuçlarla tarım arazilerini kaybederek fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamışlardır. Başka bir deyişle, bu iller tarımsal faaliyette bulunan aile sayısı gittikçe azalmıştır.

İLLER	İstanbul	Kocaeli	Tekirdağ
1991 YILI			
Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı	38.232	40.390	37.870
Tarımsal Faaliyette Bulunmayan Aile sayısı	114.290	36.916	8.478
2001 YILI			
Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı	24.871	35.460	37.515
Tarımsal Faaliyette Bulunmayan Aile sayısı	141.705	97.569	33.675
Kaynak: TÜİK, 1991 ve 2001 yıllarına ait Genel Tarım Sayımı verilerinden derlenmiştir.			

Tablo 13: 1991-2001 Yıllarında Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı

Yukarıdaki tablo, üç ildeki tarımsal faaliyette bulunan ve bulunmayan aile sayılarını vermektedir. Saçaklanma yaşandığı zaman, saçaklanan alanlar kırsal alandan çıkmakta ve bu alanlarda tarımsal faaliyette azalmaktadır. Tekirdağ ilinde tarımsal faaliyette bulunan aile sayısına bakıldığında, 1991 yılında bu sayı 37.870 iken 10 yıl sonra bu sayıda çok az düşüş yaşanarak 37.515 olmuştur. Ancak aynı dönemlerde, tarımsal faaliyette bulunmayan aile sayısında ise 25.197'lik bir artış söz konusudur. Bu sayısı Tekirdağ'a gelip tarımsal faaliyette bulunmayan ancak muhtemelen sanayi işletmelerinde çalışanları göstermektedir. Kocaeli ve İstanbul illeri içinde aynı durum geçerli gibi gözükmemektedir. Örneğin 1991 yılında Kocaeli ilinde tarımsal faaliyette bulunmayan aile sayısı 36.916 iken bu sayı 2001 yılında 97.569 ulaşmıştır. Elbette bu sayı artarken tarımsal faaliyette bulunan aile sayısında da düşüş yaşanmaktadır. Bu durumun İstanbul saçaklanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İstanbul'un metropoliten alanı içinde kalan illerde tarım arazilerinin saçaklanma sonucunda yok olması beraberinde tarımsal faaliyette bulunan aile sayısının düşürününü ve tarım dışı özellikle sanayide çalışan aile sayısında artışı getirmektedir. İstanbul içinde durum çok farklı değildir. Ancak buradaki oranlar diğer illere göre daha düşüktür. İstanbul için 1991 ve 2001 yılları arasında tarımsal faaliyette bulunmayan aile sayısında % 23 lük bir artış söz konusudur.

Saçaklanma doğası gereği tarım alanlarında da azalış beraberinde getirmektedir. Tablo 15'de 1991 ve 2001 yıllarına ait tarım ve yerleşim alanlarının büyüklükleri verilmiştir. Üç ilde de 1991 yılındaki tarım alanı büyüklüğü ile 2001 yılı arasında bir fark görülmektedir. Örneğin Tekirdağ'da 1991 yılında yapılan sayımda tarım alanı büyüklüğü 3.498.281 dekar iken 2001 yılında bu oran 3.411.876 dekara düşmüştür. Tarım alanlarındaki bu azalışın yanında yerleşim alanında artış görülmektedir. Kocaeli'ndeki tarım alanı kaybı diğer iki ile göre çok daha büyük oranda olmuştur. 1991 yılındaki 1.189.694' dekarlık tarım alanı 2001 yılında 962.552 dekara inmiştir Bunun ne-

İLLER	İstanbul	Kocaeli	Tekirdağ
1991 YILI			
Tarım Alanı	1.374.004	1.189.694	3.498.281
Yerleşim Alanı	4.469.668	3.259.502	5.173.504
2001 YILI			
Tarım Alanı	1.210.030	962.552	3.411.876
Yerleşim Alanı	4.767.418	3.033.668	5.275.557
Kaynak: TÜİK, 1991 ve 2001 yıllarına ait Genel Tarım Sayımı verilerinden derlenmiştir.			

Tablo 14: 1991-2001 Yıllarında Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı

deninin tarım alanlarının yoğun olduğu ilçelerin Gebze, Dilovası, Çayırova gibi, sanayi alanına dönüşmüş olmasında kaynaklandığı tahmin edilmektedir. İstanbul için değişim de Tekirdağ gibi az bir kayıpla gerçekleşmiştir. 1.374.004 tarım alanı 10 yıl sonra 1.210.030 dekara inmiştir.

Sonuç

1950’li yıllardan 2000’li yıllara kadar, İstanbul kentinin saçaklanmasının yorumlandığı çalışmada, genel olarak saçaklanmanın egemen güç olarak sanayi üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar 1980 sonrası dönemde İstanbul kentinin sanayi işlevinde düşüş yaşansa da, küreselleşme gibi yapısal etkiler sonucu İstanbul her dönem farklı oranlarda desantralizasyona uğramıştır. Bu bağlamda İstanbul kentinin saçaklanma öyküsü, temelde iki ana kesitte ele alınarak iridenlenmiştir.

Birinci dönem olarak tanımladığımız 1950 ve 1980 arasındaki dönem, sanayi işlevinin kentsel mekânı biçimlendirdiği dönem olarak kabul edilmektedir. Göç, sanayileşme ve gecekondulaşma kentsel mekânın en önemli dinamikleri olarak karşımıza çıkmakta olup bu dinamikler kentin saçaklanarak büyümesini sağlayan faktörler olarak görülmektedir. Sanayi planları dâhilinde, İstanbul’un doğu-batı yönlerinde Londra ve Ankara Asfaltı doğrultusunda yaygınlaşan sanayi, aynı zamanda bu bölgede nüfus artışını sağlamıştır. Bahsi geçen dönemde yeni ulaşım akslarının oluşması, sanayi işletmelerinin kent dışında, Kocaeli ve Tekirdağ yönlerindeki kırsal alanlarda yer seçmelerine neden olmuştur. Çevre kentlerdeki yeni ortaya çıkan sanayi alanlarının etrafı öncelikle işgücünün kullandığı konut alanları tarafında çevrelenmiş, bu durum çevre kentlerde nüfus artışına, kırsal alanların kentsel alanlara doğru dönüşümüne ve tarımsal faaliyetlerinin kaybolmasına neden olmuştur.

İkinci Dönem olarak kabul ettiğimiz 1980 yılından günümüze kadar olan dönemde ise dünyada izlenen değişimlere paralel olarak üretim ve tüketim süreçlerinde değişiklikler yaşanmış ve dolayısıyla kentsel mekân talepleri değişmiştir. Kalkınmanın sanayileşmeye eş değer kabul edilmediği bu dönemde, toplam istihdam içinde sanayinin payı düşerken hizmet sektörünün payı artmıştır. Özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde, kent merkezlerinin sanayiden arındırılması ve sanayi dışı sektörlerle ağırlık verilmesi gündeme gelmiştir. İstanbul’da sanayi alanlarının hızla desantralize edilmesi için Kocaeli ve Tekirdağ gibi kentlerde sanayi işletmeleri için avantajlı organize sanayi bölgesi alanları ilan edilmiştir. Dolayısıyla bir önceki dönemde ortaya çıkan saçaklanma daha da hız kazanarak hatta periferisini büyütürken hem doğu hem de batıya doğru yayılmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. 2000 yıllardan sonra sanayi alanlarının boşalttığı yerlere konut alanlarının yapılandırılması, dönemin diğer önemli olgularından biridir.

Kaynakça

- Akın, O (2012), İstanbul Kentinin Değişim Öyküsü, *Mimarist*, Vol. o, Issue 45, pp. 46-59.
 Çakılcıoğlu, M (2004), “Üst Ölçekli Plan Sorunsalı”, http://www.kentli.org/makale/ust_plan.htm, (Er.Trh: 01.01.2011).

Clawson, M. (1962), "Urban Sprawl and Speculation in Suburban Land", *Land Economics*, (38:2) 99-111

Devlet Planlama Teşkilatı (1963), Doğu Marmara Bölgesi Ön planı, İmar ve İskân Bakanlığı, İstanbul.

Eraydın, A (1999), "Sanayinin Anadolu'ya Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları", *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss.257-276.

EAA, "Urban sprawl in Europe - The ignored challenge", Report No 10/2006, http://www.eea.europa.eu/publications/eea_report_2006_10, (Er.Trh:01.01.2014)

Ewing, R. (1997), "Is Los Angeles-Style Sprawl Desirable?", *Journal of the American Planning Association*, (63:1), 107-26.

Terzi, F, Bölen, F (2009), "Urban Sprawl Measurement of İstanbul", *European Planning Studies* (17:10),2009, 1559-70.

Glaeser, E.L., Kahn, M.E. (2003), "Sprawl and Urban Growth", *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No. 9733, Cambridge, MA.

Galster, G, Hanson, R., Wolman, H., Coleman, S., Freihage, J. (2001), Wrestling Sprawl to the Ground: Defining and Measuring an Elusive Concept, *Housing Policy Debate*, (12:4), 681-717.

Karataş, N (2007/2), "İzmir'deki Şehirsel Saçaklanma Eğilimlerinin Torbalı-Ayrancılar'da Arazi Sahipliği El Değişim Süreçlerine Etkileri (1968-2000)", *Planlama Dergisi*, ss:3-12.

Karakayacı, Ö, Karakayacı, Z (2012), "Method proposal for determining urban/rural land value in Urban sprawl area", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 4, pp. 107-120.

Nelson, A.C., Duncan, J.B. (1995) Growth Management: Principles and Practice, APA Planners Pres, Chicago, Illinois.

Özden, P (2001), "Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği", *İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, No: 23-24, Ekim 2000-Mart

Ewing, R, Pendall, R, Chen, D(20002), "Measuring Sprawl and Its Impact", Washington, DC, Smart Growth America. <http://www.smartgrowthamerica.org/documents/MeasuringSprawlTechnical.pdf>, (Er Trh:25.02.2014).

Sezgin, D, Varol, Ç (2012), "Ankara'daki Kentsel Büyüme Ve Saçaklanmanın Verimli Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımına Etkisi", DOI: 10.4305/Metu.Jfa. 2012.1.15, *Metu Jfa* 29:1, ss. 273-288.

Sönmez, M (1996), İstanbul'un İki Yüzü, 1980'den 2000'e Değişim, İstanbul: Arkadaş Yayınları.

Sevgi, C (1994), Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı, Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. Yay. No:504.

Stone, B., Hess, J.J., Frumkin, H (2010)., "Urban Form and Extreme Heat Events: Are Sprawling Cities More Vulnerable to Climate Change Than Compact Cities?" *Environmental Health Perspectives* (118:10), 1425-8.

Tekeli, İ (2013), İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Thorns, D.C. (2004), Kentlerin Dönüşümü: Kent Teorisi ve Yaşam, çev. Esra Nal, Hasan Nal, İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı.

Tümertekin, E (1997), İstanbul, İnsan ve Mekân, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkün, A, Kurtuluş, H (2005), İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar, der. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Urry, J (1995), "Örgütlü Kapitalizmin Çöküşü", *Yeni Zamanlar*, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi, Der. Stuart Hall ve Martin Jacques, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yüzer, A, Giritlioğlu, C (2003), "Sanayi Alanları Yeni Düzenleme Stratejileri, İstanbul Örneği", *İTÜ dergisi/a*, mimarlık, planlama, tasarım, cilt:2, sayı:1.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1950 Yılı Ziraat Sayımı Neticeleri, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015054.pdf>, yayın no: 371, DİE, Ankara,1956, (Er.Tar: 05.01.2014).

Türkiye İstatistik Kurumu, 1991 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0013451.pdf>, yayın no: 1550, DİE, Ankara,1992, (Er.Tar: 05.01.2014).

Türkiye İstatistik Kurumu, 2001 Yılı Genel Tarım Sayımı Köy Bilgi Anketi <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0018491.pdf>, yayın no 2898, DİE, 2004, (Er.Tar: 05.01.2014).

Türkiye İstatistik Kurumu, 2000 Yılı İmalat Sanayi İl Ve İlçe Özet Tablosu (10 +) Rev.2.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1990-2001 Yılı İmalat Sanayi İl Ve Türkiye Özet Tablosu (10 +) Rev.2.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1980-1985-1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı ve İstanbul ve İlçeleri İşyeri Sayıları ve İstihdamı.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus Sayımları.

Milliyet Gazetesi, 19.09.1961, , <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=plan%&isAdv=false>, (Er.Trh: 05.12.2013).

Milliyet Gazetesi, 16.06.1955, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=plan%&isAdv=false>, (Er.Trh: 05.12.2013).

